

פרק תשיעי

נסיון השילוב

עם התפתחות חרושת הברזל השתנו הנחות-היסוד שעליהן נשען העולם. אבל נפחי-הסתרים לא ויתרו על ערכיהם, על אופן חייהם ועל שאיפתם להמשיך לפעול כגיבורי-תרבות. הדבר התבטא קודם כול ברצונם לשלב את חרושת הברזל בעולמה של נפחות-הסתרים. כאן עמדו גיבורי-התרבות של פעם מול שני מצבים: הראשון, חדירת הנפחות וחרושת הברזל יחד לעמים שחיו עדיין בתקופת האבן, כלומר באזורים המרוחקים ביותר של העולם העתיק; השני היה הניסיון לשמור על יסודות ערכי-המסורין במוקדי ההתפתחות של חרושת הברזל. הבה נבחן את שני המצבים.

עלילת הצפון הרחוק

הנפחים חדרו לאירופה הצפונית דרך הנהרות הנשפכים אל הים השחור. מסלול אחד התחיל בנהר דנובה, משם עבר לנהר ריין הנשפך לים הצפוני. מסלול אחר התחיל בשפך הדנייפר והתחבר לנהר דווינה המגיע לים הבלטי. מסלול נוסף התחיל בנהר דון, הנשפך בצפון-מזרח הים השחור (ים אֶזוֹב), מדון התחבר לנהר וולגה¹ ועלה לאזור האגמים של הצפון הרחוק, ושם התחבר למפרץ פינלנד דרך הנהר מולוֹגָה.²

בתקופה הקלאסית הזכירו היוונים את קיומו של מסלול אל מפרץ פינלנד, שדרכו ניתן היה להגיע לאירלנד, ומשם לים התיכון דרך מיצר מְלֶקְרֶת (גיברלטאר של ימינו).³ עיון בשמות האתרים בדרך הזאת מרמז שראשוני הנוסעים בה היו דוברי כנענית.⁴ הארכיאולוגיה, מצידה, מאשרת

¹ במקום מסוים המרחק בין הדון והוולגה הוא עשרות קילומטרים בלבד, ואפשר לעבור אותו בקלות לאחר שמפרקים את הסירות ומעמיסים את חלקיהן על חמורים.

² בדרך זו השתמשו מאוחר יותר הוויקינגים. הם הגיעו בה עד לב האימפריה הביזנטית ואפילו עד מסופוטמיה (בגדד). ראו Boyer, *Les Vikings*, עמ' 16, 424-425.

³ את המסלול הזה מפרט גרייבס (*Les mythes grecs*, עמ' 910-912) על בסיס כתבי דיודורוס מסיציליה (*Argonautica orphica*, IV, 56.3; 1024-1030).

⁴ למשל, פינאוס, הפניקי היושב בחוף הים השחור, מזמין את יאזון ללכת בדרך הנהרות הנקראת "דרך אפרודיטה" (כלומר אשתר). שמה המקורי של הדנובה היה אֶיֶסְטֶר. המקור הכנעני של השם בולט גם בכינוי הנהר, דאן אֶפְיוֹס, כלומר נהר בני דן, שמאוחר

את קיומה של השפעה כנענית באירופה הצפון-מזרחית החל מסוף האלף השני לפני הספירה,⁵ כלומר זמן רב לפני מסעותיהם הראשונים של היוונים. סביר אפוא להניח כי הנפחים-ספנים הכנענים הם גיבורי-התרבות שפגשו את עמי האזור הצפוני בפעם הראשונה. אלא שבגלל בואם בסוף האלף השני לפני הספירה החדירו גיבורים אלה את הנחשת ואת הברזל ביחד. זוהי הזדמנות לבחון את התייחסותם לברזל.

עמי אסטוניה ופינלנד התנצרו מאוחר יחסית, כך שנשמרו אצלם מסורות קדם-נוצריות עשירות. חלקן נאספו במאה ה-19 וחוברו יחד לעלילה המכונה 'קֶלְנוֹלה'. זהו אוסף מגוון של מסורות בעל-פה המכיל סיפורים מתקופות שונות. השכבה העתיקה ביותר של 'קֶלְנוֹלה' מתייחסת, ללא ספק, לבואם של נפחים-ספנים, המתוארים בעלילה לגיבורי-תרבות.⁶ השירה הפינית בנויה בעיקרה על תקבולת פנימית בין שני חלקי הפסוק, כלומר מבנה האופייני לשירה הכנענית.⁷ ב'קֶלְנוֹלה' העלילה נבנית סביב בואם של שני גיבורים אל ארץ חדשה: נַאיִמְוִינֵן (או בקיצור נַאיִנֵן) ואִילְמֵרִינֵן (או בקיצור אִילְמֵרִי).

ואימיונין הוא נגן, מכשף ומשורר אך הוא מכהן גם כשופט בארץ ה'קֶלְנוֹלה'.⁸ הוא מכונה בן עיט⁹ ומתגלה כנפח כשהוא מתמודד עם מכשף מקומי.¹⁰ הגיבור השני, אילמרינן, מופיע דרך קבע כנפח בעלילת

יתור הפך לדנובה (ראו Gyuonvarc'h, הערך dana באנציקלופדיה אוניוורסלית). גם הנהר דון הנשפך לים אֶזוֹב שמו דומה. המקור הכנעני של השם מתאשר שוב בצירופו עם המונח אֶזוֹב, המתאר את אגם השפך שלו, ומשמעותו בעברית: "הזורם" (כלומר, בעוצמה). יש לציין שגם השם המקורי של הנהר וולגה היה כנראה אשתר, כפי שמזכיר שם העיר אסטרחאן (כלומר אשתר המלך) הממוקמת בשפכו. גם שם הים הכספי מזכיר את המלה העברית "כסף".

⁵ Astour, *Hellenosemitica*, pp. 326-327.

⁶ הקֶלְנוֹלה היא אוסף גדול של שירי עלילה, שירי כישוף, מזמורים ובלאדות, שנאספו בכפרים המרוחקים של פינלנד וחוברו יחד על-ידי המשכיל הפיני אֶלְיאֵס לוֹנְרוֹט. לונרוט ערך את החומר ויצר ממנו סיפור שלם בעל רצף עלילתי. השפעת התנועה הרומנטית האירופית של המאה ה-19 על לונרוט גרמה לו לטשטש את המימד המקורי, הנפחי, של המסורות הפיניות העתיקות, עד כדי כך שהקֶלְנוֹלה אינה נחשבת היום כעלילת נפחים.

⁷ מבנה זה אינו מופיע בעריכת הקֶלְנוֹלה, אך אין ספק בקיומו. הפינים שרו תמיד את הקֶלְנוֹלה בשני קולות העונים זה לזה.

⁸ ראה קֶלְנוֹלה, רינה 50, שורות 447-448, 459-460.

⁹ ראו *Le chamanisme*, Eliade, עמ' 73. העיט מזכיר את סמל הָהוּים, הָהוּויאי. בפינלנד הוא גם סמלו של אל-המסתורין אִיקוֹ.

¹⁰ כאשר הוא נלכד בתוך בטנו של המכשף אַנְטֵרוֹ וַיְפֹנֵן, ואימיונין בונה סדנת נפחות מבגדיו והופך את ברכו לסדן. ראו קֶלְנוֹלה, רינה 17, שורות 130-148.

ה'קלנולה'. זוג הגיבורים מזכיר את שני תאגידי-הסתרים של נפחים-ספנים כנענים.

וכך עונים שני הגיבורים לאילמטר (כלומר "בת הרוח"), השואלת אותם על מקורם:

<p>וְאִיךְ אַתֶּם נִקְרָאִים? אֲנָשֵׁי-יָם, סַפְּנִים אָנוּ, וְהַשְּׁנֵי אֵילִמְטָרִי, נִפְחָ הוּא¹¹.</p>	<p>אֵיךְ בֵּיתְכֶם, גְּבָרִים, מְשִׁיב וְאֵינֹו, הַמְּשׁוֹרֵר הַזֶּקֶן: וְאֵינֹו אֲנֹכִי, הַמְּשׁוֹרֵר הַזֶּקֶן, הוּא¹¹.</p>
--	---

הקשר בין שני גיבורי העלילה ובין הנפחות אינו מקרי. שכן בריאת העולם כפי שהמסורת הפינית מתארת אותה מזכירה את המסורות של תקופת הברונזה, שבהן נברא העולם החדש יחד עם גילוי נחש-הנסך: על-פי סיפור הבריאה הפיני,¹² בראשיתו היה העולם מרחב מים אינסופי ועליו ריחפה אילמטר, בת הרוח. העולם נוצר לאחר שציפור התייחסה לברך של אילמטר כאל אי והטילה עליה שש ביצי זהב וביצת ברזל אחת. הציפור דגרה על הביצים. ומחום הדגירה נמס גופה של אילמטר, הביצים נשברו וכך נוצרו השמים והארץ.

הנפחות נחשבת איפוא בפנינלנד כאירוע מכונן הפותח עידן חדש בתולדות האנושות, ואף נאמר שהיא אינה המצאה מקומית.¹³ על-פי ה'קלנולה' התחיל העולם החדש כשמן הים הגיע איש הלבוש כולו נחושת:

<p>בְּחֹר הַתְּפָרֵץ מִן הַיָּם [...] מִגְּפֵי נְחֹשֶׁת בְּרָגְלָיו בְּנְחֹשֶׁת צְרוּפּוֹת פְּפוֹתָיו בְּנְחֹשֶׁת הַגְּרוֹן עַל חֲגוּרוֹ.¹⁴</p>	<p>אִישׁ צָץ מִן הַגְּלִים קִסְדָּת נְחֹשֶׁת עַל רֵאשׁוֹ בְּפָפוֹת נְחֹשֶׁת עַל יָדָיו הַחֲגוּר נְחֹשֶׁת עַל יָרְכוֹ</p>
---	---

בגרזן-הנחושת כורת הגיבור המגיע מן הים את העץ הענקי שהסתיר את השמש ומנע עיסוק בחקלאות. לכן מתייחסים הפינים לנפח-ספן זה כאל

¹¹ קלנולה, רוּנָה 47, שורות 145-150. התרגום לעברית נעשה כאן על בסיס תרגום הקלנולה לצרפתית שתירגם Rebourecet. הפסוקים מסודרים בזוגות היוצרים תקבולת פנימית.

¹² בעצם יש בפנינלנד הרבה סיפורי בריאה אבל התכנים של רובם משותפים וכולם מעידים על החשיבות המרכזית של הנפחות. למשל, על-פי יובל בן-עמי (המיתולוגיה הפינית) קיימת מסורת ולפיה נאָינֹו ברא את העולם כאשר עיט הטיל ביצה על ברכו. בשפת המשלים הברך מזוהה עם הסדן.

¹³ גם המכשף המקומי ויפונן מזכיר כי ואינמוינן הוא איש זר. הוא מגיע מארץ כל-כך רחוקה עד שויפונן אינו מסוגל למקם אותה. ראה קלנולה, רוּנָה 17, שורות 157-173.

¹⁴ שם, רוּנָה 2, שורות 111-112.

גיבור-התרבות הראשון.¹⁵ גם אילמרינן, נפח-גיבור העלילה, מעורב בבריאת העולם ונחשב קונה (= בורא) השמים והכוכבים:

בִּי קִנִּיתִי אֶת כֹּפֶת הַשָּׁמַיִם נִפְחָתִי אֶת קֶשֶׁת הָאָוִיר
לֹא חִסְפוֹס כְּלָשְׁהוּ לֹא כָּל שְׂאֵרֵיט בְּרֹזֶל.¹⁶

הברזל מוזכר הן בסיפור הבריאה (ביצת הברזל) והן במעשה אילמרינן. אבל העולם ממשיך להישען על ערכי נפחות-המסתורין. הרוח והמים היו המרכיבים המרכזיים בעולם הסמלים של נפחות-המסתורין, וב'קלנולה' מופיעים שניהם בשמם של שני הגיבורים המרכזיים. ואינמוינן הוא שם המתקשר למים המתוקים השקטים. אילמרינן מתקשר לרוח בממדו כקונה: אֵילְמָה הוא גם שם האוויר וגם שמו של הכוח בורא העולם. לכן הוא יכול להיחשב כמקביל ל'הוה' הכנעני.

ה'קלנולה' מספרת על מסעם של שני הגיבורים, ואינמוינן ואילמרינן, מארץ קלנולה אל ארץ פוחיולה, שם הם יוצרים חפץ מיוחד, סמפון, המביא ברכה, אושר ושגשוג.

פוחיולה הוא שם המתאר את ארצות הצפון הרחוק. המלה קלנולה מקורה ככל הנראה מן המלה הלטווית Kelvis, שמשמעותה "נפח". אם כך, קלנולה הוא שמה של ארץ-המקור של הנפחים,¹⁷ הנוסעים בעידן הברזל לארץ שבה הנחושת עדיין לא מוכרת (פוחיולה) ומתיישבים בה. ה'קלנולה' מזכירה כי מיד לאחר הגעתו לפוחיולה, הנפח אילמרינן

מִחְפֵּשׂ סְדָנָה בְּאֶזֶר מִבְּקֵשׂ אֶת כְּלֵי הַתּוֹבֵל
אֶבֶל אֵין סְדָנָה בְּסִבְיָה אֵין סְדָנָה וְאֵין מִפּוֹחַ
אֵין תַּנּוּר וְאֵין סֶדֶן אֵין פְּטִישׁ וְאֵין יָדֵית לוּ.¹⁸

ואינמוינן הוא הראשון המגיע לארץ פוחיולה. פרט זה מתאים לעיסוקם של נפחי-המסתורין הָתוּים התרים אחר אזורי מכרות חדשים. שלב חלוצי זה מוביל ב'קלנולה' ליחסי מסחר עם האוכלוסיות המקומיות. בשלב מאוחר

¹⁵ ראה רונה 2. ייתכן מאוד שגיבור זה אינו אלא ואינמוינן. בעלילת הקלנולה, בעריכתו של לונרוט, מוצג איפוא ואינמוינן כמי שמקבל את פניו של איש-הנחושת. במקומות אחרים הוא מתואר כאיש שהכשיר בעצמו את הקרקע והכניס לפינלנד את גידול הדגנים.

¹⁶ קלנולה, רונה 10, שורות 277-280. הפסוק מתאר את סינון הנחושת וניקייה משאריות הברזל המצטברות בתהליך הקינה (ראו פרק 8).

¹⁷ מעניין שארץ זו מתוארת בקלנולה כארץ של הרי נחושת (רונה 17, שורות 209-210) שאקלימה חם מאוד (רונה 17, שורות 235-239; 359-368).

¹⁸ שם, רונה 10, שורות 283-288.